

MAHALLIY BYUDJET DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISH HAMDA SAMARADORLIGINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI

Abulqosimova Zamira Ochilovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

ANNOTATSIYA. Maqolada mahalliy byudjetlarning daromadlar bazasini shakllantirish, mahalliy byudjetlar daromadlari va xarajatlari samaradorligini ta'minlashning ilmiy-amaliy jihatlarini yoritilgan. Hududlarning iqtisodiy salohiyatidan oqilona foydalanish, shuningdek, mahalliy budjet xarajatlaridan oqilona va samarali foydalanish hisobiga mahalliy byudjetlar daromadlari barqarorligini ta'minlash imkoniyatlari asoslab berilgan. Tadqiqotlar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit soʻzlar: mahalliy byudjet; mahalliy byudjet daromadlari; mahalliy byudjet xarajatlari; mahalliy hokimiyat organlari; mahalliy soliqlar va yig'imglar; hududlar; mintaqaviy iqtisodiyot.

Кирпш. Bugungi kunda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va liberallashtirish, samarali soliq-byudjet siyosatidan foydalangan holda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, makroiqtisodiy barqarorlik va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlashga qaratilgan islohotlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Davlat boshqaruvini markazsizlashtirish jarayonini davom ettirish joylarda davlat siyosatini amalga oshirishda mahalliy va hududiy hokimiyat organlarining mas'uliyatini oshirishga, respublika davlat hokimiyati organlarining vakolatlarini mahalliy davlat hokimiyati organlariga bosqichma-bosqich o'tkazishga, shuningdek, hududiy davlat hokimiyati organlarining tuman, shahar hokimiyati organlariga vakolatlari.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ta'kidlaganidek: "Moliya sohasida soha va hududlarni mutanosib rivojlantirish hisobidan mahalliy byudjetning daromad bazasini kengaytirish zarur. Eng muhimi, tuman va shaharlarda mahalliy byudjetlarning kengaytirilishi aholining turmush darajasi va turmush sharoitini, umuman, barqarorlik va osoyishtalikni yuksaltirishga xizmat qilishi kerak". Hududlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash nuqtayi nazaridan hududlarning moliyaviy bazasini mustahkamlash, mahalliy byudjetlarning daromad qismini kengaytirish bo'yicha hududlarning zaxira va imkoniyatlarini ishga tushirish, bu boradagi ishlar ustuvor vazifalardan biri, shuningdek subvensiyali rayonlar va shaharlarda sanoat hamda xizmatlarning jadal rivojlanishi hisobiga bunday hududlarni qisqartirish hisoblanadi.

Таҳлил ва натижалар. O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida viloyatlar, tumanlar va

shaharlarni xalqaro standartlar asosida rivojlantirish vazifasi belgilangan va bu vazifani amalga oshirishda quyidagi masalalar hal etilgan:

- Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasidagi tafovutlarni, birinchi navbatda, viloyat iqtisodiyotini modernizatsiya va diversifikatsiya qilishni kengaytirish hisobiga sanoat va eksport salohiyatini oshirish hisobiga qisqartirish shuningdek, rivojlanish darajasi nisbatan past bo'lgan tumanlar va shaharlarning jadal rivojlanishi orqali.

- Sanoat va xizmat ko'rsatish sohasining jadal rivojlanishi hisobiga tuman va shaharlarning subsidiyaga qaramligini qisqartirish, mahalliy byudjetlar daromad bazasini kengaytirish va boshqalar. Bu vazifalarning to'liq amalga oshirilishi mamlakatimiz hududlarini barqaror rivojlantirish hisobidan mahalliy byudjetlar daromadlarini oshirish imkonini bermoqda. Mahalliy byudjetlar darajasida mahalliy byudjetlarning daromad bazasini ularni soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning alohida turlari bilan birlashtirish orqali tubdan mustahkamlash, viloyatlar, shaharlar va tumanlar budjetlarini subsidiyalardan chiqarib tashlash hamda bosqichma-bosqich amalga oshirish soliq-byudjet siyosatining ustuvor vazifalari, ularning daromadlari yuqori bo'lgan byudjetlarning taqsimlanishiga bog'liqligini kamaytirish, bundan kelib chiqib, mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish masalalarini hal etish yer resurslarini ko'paytirish va mas'uliyatini tizimli asosda qo'shimcha zahiralarini aniqlash sifatida belgilangan va mahalliy byudjet daromadlarini oshirish hisoblanadi. Mahalliy byudjetlar daromadlarini oshirish, mahalliy byudjetlar xarajatlaridan samarali foydalanishga erishish, hududlarning barqaror rivojlanishini ta'minlash, mahalliy davlat hokimiyati organlarining moliyaviy mustaqilligi va mas'uliyatini yanada oshirish chora-tadbirlarini amalga oshirishda ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Federal shtatlarda mahalliy byudjet daromadlarining qariyb 35 % foizi soliqlar hisobidan shakllantiriladi (Shveytsariya sezilarli darajada farq qiladi — undagi soliqlar munitsipal daromadlarning 58 % ni tashkil qiladi). Avstraliya, Kanada va AQSHda mulk solig'idan tushumlar (uning bozor qiymatini soliqqa tortish) mahalliy byudjetlarda muhim o'rin tutadi. Shveytsariya va Germaniyada mahalliy byudjetlarda shaxsiy daromad solig'i ustunlik qiladi, u Germaniyada to'liq federal darajada va qisman Shveytsariyada mahalliy darajada belgilanadi. Soliq vakolatlari hajmi va munitsipalitetlarning daromadlari tarkibi bo'yicha Rossiya Germaniyaga eng yaqin hisoblanadi, ammo shunga qaramay, ko'proq soliqlar mahalliy byudjetlarga tushadi. Mahalliy byudjetlar daromadlarining barqarorligini ta'minlash, shuningdek, mahalliy byudjetlar xarajatlaridan samarali foydalanish ham iqtisodiy, ham huquqiy omillarga bog'liq. Ayrim iqtisodchilar bu omillarga mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolat va mas'uliyatini oshirish orqali erishish mumkinligini e'tirof etishsa, ba'zi iqtisodchilar esa daromadlar va xarajatlar mutanosiblikka erishish orqali amalga

oshirilishi mumkinligini tan olishadi. Mahalliy byudjet daromadlari, bir tomondan, yalpi ichki mahsulot qiymatining ishlab chiqarish jarayoni ishtirokchilari o'rtasida taqsimlanishi natijasi bo'lsa, ikkinchi tomondan, bu qiymat hisoblanadi va u mahalliy ahamiyatga ega fondni shakllantirishga xizmat qiladi. M.Xaydarovning ta'kidlashicha, byudjet tizimi byudjetlarini markazsizlashtirish byudjet daromadlari va turli darajadagi boshqaruv organlari vakolatlari o'rtasidagi byudjet xarajatlari bo'yicha majburiyatlarga nisbatan mutanosiblikni ta'minlashga qaratilgan qator chora-tadbirlarni amalga oshirish bilan bog'liq. Markazsizlashtirish natijasida davlat xizmatlarini tashkil etish va ko'rsatish shunday ta'minlanadiki, ular mahalliy aholi ehtiyojlarini to'liq qondirishni ta'minlashi shart. Mahalliy budjetning daromadlari va davlat byudjeti xarajatlari mahalliy byudjetlarning hududlarda istiqomat qiluvchi aholini ta'minlovchi daromad qismini va uning natijalarini mamlakatda yaratilgan milliy daromadni taqsimlash asosida mustahkamlashga yo'naltiriladi. U.O'roqov mahalliy byudjetlarning daromad bazasini kengaytirish, qo'shimcha daromad manbalarini yaratish va zaxiralarni aniqlashda mahalliy hokimiyat organlarining manfaatdorligini oshirish zarur, deb hisoblaydi. N.Yo'ldosheva esa mahalliy byudjetlarni tartibga solish usullarini takomillashtirish orqali ularning daromad manbalarini mustahkamlash va xarajatlar majburiyatlarini optimallashtirishga erishish mumkinligini ta'kidlaydi. Muallifning fikricha, mahalliy byudjetlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va ularning mustaqilligini oshirish uchun, birinchi navbatda, byudjet orqali tartibga solishni hisobga olish kerak, chunki bu mutanosiblikni ta'minlash maqsadida ular o'rtasida mablag'larni qayta taqsimlashning eng muhim mexanizmi byudjet tizimi byudjetlarining daromadlari va xarajatlari hisoblanadi. Yuqoridagi olim-iqtisodchilar tomonidan bildirilgan fikr va mulohazalar asosida mahalliy byudjetlar daromadlarini oshirish va joriy sharoitda xarajatlarni optimallashtirishning dolzarb moliyaviy jihatlari o'rganildi. Shuningdek, markazsizlashtirish asosida mahalliy davlat hokimiyati organlarining moliyaviy resurslarini shakllantirish, hududning iqtisodiy salohiyatidan oqilona foydalanishni rag'batlantirish yo'llari ochildi. Bizning fikrimizcha, mahalliy byudjetlar daromadlari barqarorligini ta'minlash va mahalliy byudjetlar xarajatlari samaradorligiga erishishda, birinchi navbatda, hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirish va soliqqa tortish manbalarini ko'paytirish chora-tadbirlarini amalga oshirish bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mahalliy budjetlar daromadlarini mustahkamlash, xarajatlarini barqarorlashtirish, ularning daromadlari bazasini kengaytirish hal qilinishi kerak bo'lgan dolzarb masalalardan biridir. Mahalliy byudjetlarning daromad bazasi bevosita hududlarda hosil bo'ladigan milliy daromadga, ya'ni ishlab chiqarishning rivojlanish darajasiga, daromadlarning doimiy va bosqichma-bosqich kamayib borishiga bevosita bog'liqdir. Mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirishning ichki zaxiralari hududlarda ishlab chiqarishni rivojlantirish, iqtisodiy islohotlarni joylarda

muvaffaqiyatli amalga oshirish bilan chambarchas bog‘liq. Mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish har bir hududning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishining asosiy talablaridan biridir. Mahalliy byudjetlarning daromadlari mahalliy davlat hokimiyati organlarining hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tadbirlarni moliyalashtirishga qaratilgan moliyaviy resurslari manbai hisoblanadi. Tahlil qilingan yillarda viloyatlar mahalliy byudjetlari daromadlari o‘shish tendensiyasiga ega. Mahalliy byudjetlar O‘zbekiston Respublikasi davlat byudjetining muhim qismi bo‘lib, mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini moliyalashtirishning muhim manbai hisoblanadi. Mahalliy byudjetlar mahalliy ehtiyojlarni to‘liq qondirish va ularning bajarilishini davlat tomonidan markazlashtirilgan tartibda amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar bilan chambarchas bog‘liq holda amalga oshirish imkonini beradi. Hududlarning mahalliy davlat hokimiyati organlariga mahalliy byudjetlar daromadlarini oshirish va resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish vazifasi kiritildi. Bugungi kunda markaziy darajada byudjetlararo munosabatlar birmuncha barqarorlashgan bo‘lsada, mahalliy byudjetlar darajasida byudjetlararo munosabatlar muammolari saqlanib qolgan. Bu yillarda mahalliy byudjetning daromadlari mahalliy budjet xarajatlariga nisbatan doimiy ravishda past bo‘lib kelmoqda. Ayniqsa, keyingi yillarda ular orasidagi farq sezilarli darajada farqlandi, ya‘ni xarajatlar keskin oshganini ko‘ramiz. So‘nggi yillarda mahalliy byudjet daromadlari bilan solishtirganda, hududlarda xarajatlarni oshirish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu, o‘z navbatida, ushbu xarajatlarni moliyalashtirish uchun qo‘shimcha mablag‘larni talab qiladi va yuqori byudjetdan subsidiyalar, o‘zaro hisob-kitoblar yoki transfertlar shaklida moliyaviy yordamni talab qiladi. Hududlar bo‘yicha xarajatlar ijrosida respublika hududlari mahalliy byudjetlari daromadlarini shakllantirish, tafovutlar saqlanib qolmoqda. Mahalliy budjetlar daromadlari va xarajatlarining o‘zgarish dinamikasini tahlil qilsak, ayrim mahalliy byudjetlarda daromadlarga nisbatan xarajatlar miqdori ortib borayotganini ko‘ramiz. Bizning fikrimizcha, daromad manbalarini byudjetlar o‘rtasida taqsimlash quyidagi mezonlarga asoslanishi kerak:

- notekis taqsimlangan soliqlar resurs-soliqlar turli hududlarda respublika budjetining soliqqa tortish bazasiga va markazlashtirilgan qo‘shilgan qiymat solig‘i iqtisodiy barqarorlikka muvofiq, aksiz solig‘i to‘liq qo‘shilishi kerak;

- hozirgi vaqtda tadbirkorlikni rivojlantirish, kichik biznesni qo‘llab quvvatlash bo‘yicha asosiy talablar mahalliy hokimiyat organlari zimmasiga yuklatilgan. Bu mazkur korxonalar tomonidan to‘lanadigan daromad solig‘ini mahalliy byudjetlarga to‘liq undirish zarurligini belgilaydi;

- shaxsiy daromad solig‘i respublika va mahalliy byudjetlar o‘rtasida teng taqsimlanishi kerak. Chunki bu soliq doimiy yashash tamoyili asosida undiriladi va mahalliy moliya organlarining bu pulni undirishdan manfaatdorligi ortadi. Boshqa tomondan, bu soliqlar respublika byudjeti daromadlarida salmoqli ulushni egallaydi.

Yuqoridagi ma'lumotlardan kelib chiqqan holda, mahalliy byudjetlar daromadlarini oshirish, ularning barqarorligini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish, mahalliy byudjetlar xarajatlaridan samarali foydalanishga erishish, shuningdek, mahalliy davlat hokimiyati organlarining mas'uliyatini oshirish bugungi kunning eng dolzarb muammosi hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Soliq va byudjet siyosatining 2024-yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida//<https://lex.uz/docs/-4123665>
2. Burxonov E.M. Mahalliy byudjetlarni muvozanatlashning iqtisodiy va huquqiy masalalari. – Toshkent: Uzbekiston, 2017.
3. Sirojiddinova Z.X., Vaxobov A.V., Siddikov J.R. Gosudarstvennyy byudjet Respubliki Uzbekistan. Uchebnoye posobiye. Jurnal Impact Factor (SJIF 2022=4.63) Passport: <http://sjifactor.com/passport.php?id=22230>
4. Ro'ziyev Z.I. Mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirish va samaradorligini oshirish istiqbollari// Innovatsion texnologiyalar, №. 3 (39), 2020.
5. Rustamova M.M., Dementiyev A.N. O'zbekiston Respublikasi byudjet tizimining muvozanatlashning ba'zi muammolari // O'zMU axborotnomasi. 2020.
6. Чеснокова Л.А. "Совершенствование механизма распределения налоговых доходов по уровням бюджетной системы РФ". Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Саранск, 2021.